

Utgångspunkter & framtidsspaningar: Institutionsvården i Sverige

Peter Andersson

Lektor i socialt arbete, inriktning psykosocialt
behandlingsarbete, SU

Leg. Psykoterapeut

peter.andersson@socarb.su.se

Institutionsvård för ungdomar – utgångspunkter

- Rehabilitering ska vara huvudsyftet för placeringen, speciellt utifrån barnets perspektiv.
- Två huvudsakliga utmaningar: problemtyngda ungdomar låses in i grupp (negativ påverkan på varandra – problematiken förvärras genom inlåsning) och den dagliga manövreringen mellan behandling och kontroll för personalen.
- En straffande och repressiv attityd hos personalen kan leda till att ungdomarnas vårdbehov täcks över.
- Den historiska, och pågående, debatten om lämpligheten i att placera barn och ungdomar på institution.
- Ett tydligt mönster: barn i familjehem mer nöjda än de i institutionsvård.
- Med en terapeutisk institutionsmiljö reduceras ungdomarnas antisociala utåtagerande, vilket samverkar med personalens upplevelse av trygghet.
- Ju längre institutionsvistelse desto fler våldsincidenter och ju mer sluten institutionsmiljön är desto mindre möjlighet för individuell utveckling.
- Uppföljningen av återfall i brott visar tydligt att de ungdomar som vistas i öppnare former under slutet av verkställigheten återfaller i mindre utsträckning, vilket framför allt gäller för återfall i mer allvarlig brottslighet (Pettersson, 2017).

(se bla Andersson, 2021; Pettersson, 2017; Whittaker et al., 2016; Sallnäs, 2012)

Institutionsvård: risker

- Överlag kan konstateras att institutionsvård är förenat med risker: Inte enbart saknas det studier som tydligt kan påvisa insatsens positiva effekter, det finns därtill forskning som indikerar att vården har sämre effekter än andra behandlingsalternativ, t.ex. strukturerad behandling i familjehem (Strijbosch et al. 2015; Gutterswijk et al. 2020).
- Vidare har det i internationell forskning belagts att barn i institutionsvård löper högre risk för viktimisering (fysiskt, psykiskt, sexuellt och verbalt våld) i jämförelse med barn i familjehem och barn i majoritetspopulationen (Euser et al. 2014).
- I Sverige har oroande indikationer på missförhållanden och övergrepp vid institutioner för barn och unga konstaterats i en rad statliga rapporter (SOU 2011:61; IVO 2023).

Institutionsvård – Norden

- En likhet mellan de nordiska länderna är att ungdomarnas placering på institution inte, i huvudsak, sker under det straffrättsliga systemet utan utifrån den sociala barnvården.
- En åtskillnad kan göras mellan Sverige och Danmark å ena sidan, som har specifika institutioner för ungdomar där tvångsmedel kan användas, och Finland och Norge å andra sidan, som inte har några specifika institutioner av detta slag, men där tvångsmedel istället kan användas i specifika situationer inom olika typer av placeringsformer.
- I policy har EU “avinstitutionalisering” som överordnat mål och alltfler länder prioriterar olika former av familjehemsvård (jfr. Tidöavtalet)

(se bl.a. Enell m. fl., 2018)

Var ska ungdomarna placeras?

- Det finns inget stöd för att ungdomsfängelser skulle vara en framgångsrik strategi (jfr. Tidöavtalet).
- Inlåsning förhindrar givetvis brottsaktivitet i stunden, men institutionsvård för barn – oavsett om det ges i Sis eller Kriminalvårdens regi – är en insats som i forskningen också är ifrågasatt.
- Att föra samman ungdomar i grupp är förenat med risker (t.ex. beteendesmitta) och det saknas tillförlitligt stöd för att institutionsvård minskar kriminalitet på sikt.
- Hanteringen av barn och ungdomskriminalitet beskrivs ofta vila på samtida idéer om “welfare” och “justice” (Lappi-Seppälä 2015; Ginner Hau & Smedler, 2009):
- I Sverige finns det en tradition av att kriminella ungdomar inte i första hand ska mötas med straff inom kriminalvården, till skillnad från exempelvis länder som USA, Storbritannien, Holland och Australien där det är vanligare (Ainsworth och Thoburn, 2014) – det pekar på socialtjänstens dubbla uppdrag.

(Andersson m. fl., 2022; Vinnerljung & Andreassen, 2015; Dozier m. fl., 2014)

Vad händer efter placeringen?

- Ungdomar som lämnar institutionsvård är en sårbar grupp där övergången till vuxenlivet sker vid lägre ålder, under kortare tid och med mindre stöd än för andra jämnåriga.
- Stora behov av både informella och formella nätverk att ta hjälp av.
- Svaga formuleringar i lagstiftningen om vad kommunerna ska erbjuda.
- Inga utarbetade transitionsprogram av det slag som finns i en del andra länder.
- Obegripligt att stora satsningar under vårdtiden inte följs upp med stöd efter dygnsvården slut - riskerar att tappa det man vunnit.

- ”Eftervård” i detta sammanhang nämns inte i Tidöavtalet.

(Sallnäs, 2022, se också Höjers studier)

Institutionsvården bör fokusera på:

- Enligt den samlade forskningen bör det satsas på tidiga insatser och vård i behandlingsfamiljer (strukturerad behandling i professionella familjehem).
- Om institutionsvård ska ha en chans att vara framgångsrik utifrån rådande kunskapsläge, bör en placering vara:
  - så kort som möjligt
  - genomföras i små grupper
  - bestå av intensiva insatser av välutbildad personal och
  - efterföljas av en kraftfull eftervård.
- Med andra ord rimmar kunskapsläget illa med den viljeriktning Tidöavtalet förmedlar.

(SBU, 2018)

För att undvika institutionsvård: tidiga insatser

- Forskning visar att ungdomskriminalitet är ett komplext fenomen:
- Förutom att hantera balansen mellan stöd och kontroll, eller vård och straff, handlar komplexiteten bland annat om svårigheter att möta behoven i de utsatta områdena med de insatser som socialtjänsten har att tillgå.
- Riskfaktorer på individ- och familjenivå samspelar med problem som har sin grogrund i områden med en befolkning som lever under ekonomiskt utsatta villkor, hög omsättning av boende och där barn exponeras för våld och kriminalitet.
- Utöver detta har de förekommande individuella insatserna för målgruppen visats ha begränsat vetenskapligt stöd (SBU, 2020).
- Trots begränsad kunskap har socialtjänsten ett moraliskt imperativ att handla, oavsett vad de vet (eller inte vet) om insatsernas resultat.
- Detta moraliska imperativ bygger på allmänt accepterat politiskt ställningstagande som bland annat framkommer i lagstiftning (Sallnäs, 2012).
- I Tidöavtalet saknas det ett utvecklat resonemang kring vad ”förebyggande insatser” innebär istället betonas repression, vilket forskningen pekat på som mindre framgångsrikt.

Sammanfattningsvis

- Barn och ungdomar behöver göras delaktighet i sin institutionsvistelse.
- Gruppklimat och institutionsklimat bör undersökas mer noggrant.
- Attityd och utbildning hos personal kan påverka institutionskulturen.
- Betona "normalitet" under institutionsvistelsen (Anglin, 2004, 2002).
- För att förbygga våld behöver emfas riktas mot institutionsmiljön som bl.a. inrymmer diverse maktförhållanden och uppbrott i vården
- "Back to basic" = återgå till terapeutiska institutioner, tonvikt behöver läggas på det mest grundläggande: relationen mellan personal och ungdomar, gruppstorlek och institutionsklimat.

Framtidsspaning

- En betoning på socialtjänstens kontrollerande – snarare än stödjande – funktion kommer sannolikt ha negativa effekter för socialtjänstens arbete med att förebygga ungdomskriminalitet.
- Risken är betydande att en sådan kursändring leder till minskad tillit till socialtjänsten som samhällsinstitution, vilket innebär försämrade förutsättningar att motivera barn och familjer att ta emot frivillig hjälp.
- Det gäller inte minst i bostadsområden och grupper där förtroendet för socialtjänsten redan är lågt.
- Huruvida ungdomar med kriminellt beteende ska bemötas framförallt som “barn i fara” eller “farliga barn” är inte given, och hur samhället och socialtjänsten definierar problematiken har inflytande på vilka insatser som ges.

(Andersson m. fl., 2022)

Framåt – vad behövs?

- Utbildning & handledning innan och under anställning.
- Stöd för personal som upplevt våld (kollegiala stödgrupper).
- Kontextens betydelse för våldsdefinitioner.
- Känslan ”rädsla” måste synliggöras, ofta är rädsla en adekvat och hjälpsam känsla (dock ej ihållande).
- Om inte institutionsvistelsen kan erbjuda ”no harm” bör andra alternativ utvecklas.
- Personalen behöver hjälp med att förflytta sig från ”ingenting fungerar” till ”vad fungerar?”

Tack för er uppmärksamhet

Kontaktuppgifter:

peter.andersson@socarb.su.se

Artiklar

- <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02650533.2020.1835848>
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1755458620300888?via%3Dihub>
- <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2156857X.2019.1583598>
- <https://journals.whitingbirch.net/index.php/SWSSR/article/view/1191>
- <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1499998&dswid=2195>
- <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14733250211050675?icid=int.sj-full-text.citing-articles.2>
- <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0886571X.2022.2041533>
- <https://socvet.se/article/view/4611>